

Leszek Krusiński

Marsyliusza z Padwy *Defensor pacis* w świetle dawnych i współczesnych opinii

Marsyliusz z Padwy uważany jest w kręgach współczesnej nauki zachodniej, zwłaszcza anglosaskiej i amerykańskiej, za ważnego i w niekonwencjonalny sposób twórczego myśliciela politycznego XIV wieku¹, a jego traktat polemiczny *Defensor pacis* (1324 r.) za być może najbardziej znaczące, oryginalne i godne uwagi dzieło z dziedziny filozofii politycznej średniowiecza². Przez wiele wieków wywierało ono niezaprzeczalny wpływ na potomnych, zarówno w dziedzinie polityki, jak też filozofii i religii. Autorzy opracowań o Marsyliuszu podkreślają duże zainteresowanie jego myślą nie tylko w przeszłości, ale i w ostatnich latach³. Za godną uwagi uznano dość niezwykłą w dzisiejszych czasach próbę odnowienia filozofii, pojmowanej jako *sposób na życie (a way of life)*⁴, a także jako *kryterium oceny uczciwości porządku politycznego (a measure of integrity to the political order)*⁵. Zgodnie z myślą Marsyliusza, interpretowaną i rozwijaną przez amerykańskich naukowców E.L. Fortina i S.F. Torracco, chodzi tu nie tylko

¹ A. Gewirth (ed.), *Marsilius of Padua, The Defender of Peace*, vol. I: *Marsilius of Padua and Medieval Political Philosophy* by Alan Gewirth, Columbia University Press, New York 1951; vol. II: *The „Defensor pacis”*. Translated with an introduction by Alan Gewirth, Columbia University Press, New York 1956.

² H.B. Workman, *Christian Thought to the Reformation*, London 1911, s. 218; R.G. Gettel, *History of Political Thought*, New York 1924, s. 120; E. Engelborg, H. Kusch, *Vorbemerkung*, w: *Marsilius von Padua, Der Verteidiger des Friedens (Defensor pacis)*, Rütten & Loening, Berlin 1958, s. VIII; S.F. Torracco, *Priests as physicians of souls in Marsilius of Padua's „Defensor pacis”*, Mellen Research University Press, San Francisco 1992, s. XIII; E. Emerton, *The Defensor Pacis of Marsiglio of Padua*, Cambridge, Mass., 1920, s. 1.

³ Obfitą literaturę związaną z tym tematem podają: A. Gewirth, dz. cyt., vol. II, s. 319–325; S.F. Torracco, dz. cyt., s. 482–497; M. Löffelberger, *Marsilius von Padua. Das Verhältnis zwischen Kirche und Staat im „defensor pacis”*, „Schriften zur Rechtsgeschichte”, Heft 57, Dunker & Humblot, Berlin 1992, s. 262–271.

⁴ E.L. Fortin, *Foreword*, w: S.F. Torracco, dz. cyt., s. XIV.

⁵ Tamże.

o wartość życia samego w sobie, ale przede wszystkim o dobrą jakość życia (*Living and Living well*)⁶.

W latach trzydziestych brytyjski badacz H.J. Laski zauważył, że Marsyliusz z Padwy posiada dużą, rzadko spotykaną w średniowieczu znajomość mechanizmów socjologicznych rządzących społeczeństwem, zwrócił też uwagę na głębie, rzetelność i sprawdzalność tych obserwacji⁷.

Aktualnie amerykańscy badacze, zgodnie z częścią tradycji nauki europejskiej, przyjęli pogląd o oryginalności Marsyliusza z Padwy nie tylko w dziedzinie filozofii, zwłaszcza klasycznej filozofii politycznej⁸, lecz także polityki religii. Niektórzy z nich, określane w amerykańskich źródłach jako „młodsze pokolenie naukowców”, związani ze środowiskiem uniwersyteckim w Harvardzie i Bostonie, bardzo sceptycznie odnieśli się do nielicznych, wcześniejszych, niekoniecznie bezstronnych i trafnych sądów krytyków, a także historyków filozofii o rzekomym eklektyzmie Marsyliusza z Padwy, rozumianym jako działalność wtórna, pozbawiona cech indywidualnych i twórczych⁹.

Inni Amerykanie idą jeszcze dalej, na przykład Harray C. Mansfeld Jr. z Harvardu¹⁰, który prezentuje popularny w pewnych środowiskach naukowych pogląd, że myśl Marsyliusza z Padwy może w dzisiejszych czasach być inspiracją dla filozofów wahających się między neotomizmem a modernizmem. Mansfeld wzmiankuje o tym problemie we wstępie do cytowanej pracy S.F. Torracco. Sam Torracco przychylił się do powyższego poglądu¹¹.

Zarówno niemiecka, jak i amerykańska nauka podkreśla zasługi Marsyliusza dla rozwoju niezależnej myśli chrześcijańskiej. Fortin nazywa go nawet „naśladowcą Chrystusa i uczniem Arystotelesa”¹². Pełen uznania epitet, jakim określa Marsyliusza amerykański uczony, wyraźnie nawiązuje do wypowiedzi francuskiego badacza starszej generacji G. de Lagarde, który nie tylko uważał Padewczyka za „niewiernego ucznia Arystotelesa” (*disciple infidèle d'Aristotle*)¹³, ale nawet odmawiał mu miana filozofa i uważał za drugorzędnego arystotelika. E.L. Fortin wyraźnie polemizuje z tą, jego zdaniem, zupełnie chybioną oceną

⁶ Na temat: „Living” and „Living well” patrz S.F. Torracco, dz. cyt., s. 43–64.

⁷ H.J. Laski, *Political Theory in the Later Middle Ages*, w: *Cambridge Medieval History*, vol. VIII, 1936, s. 650.

⁸ E.L. Fortin, dz. cyt. s. XIII.

⁹ G. de Lagarde uważał nawet, że Marsyliusz nie jest filozofem: Patrz G. de Lagarde, *Le Defensor Pacis*, Louvain 1970, s. 180–182. Jest to wznowione i poprawione wydanie z 1934 roku. Tę wypowiedź krytykuje Torracco, polemizując otwarcie z Lagarde. Torracco, dz. cyt., s. 14.

¹⁰ Harray C. Mansfeld Jr., *Forward*, w: S.F. Torracco, dz. cyt. s. XI.

¹¹ S.F. Torracco, dz. cyt., s. XIX.

¹² E.L. Fortin, w: S.F. Torracco, dz. cyt., s. XIV.

¹³ G. de Lagarde, *La naissance de l'esprit laïque*, nouvelle edition, 3 vol., Louvain 1970, s. 199; patrz A. Wójtowicz, *Model władzy państwowej Marsyliusza z Padwy*, Katowice 1977, „Prace Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” nr 187, s. 32.

twórczości Marsyliusza. Jego opinia jest w tej kwestii zgodna z sądem znanego brytyjskiego autorytetu z Cambridge, C.W. Previté-Ortona¹⁴, pierwszego wydawcy łacińskiego tekstu *Defensor pacis* (1928 r.).

Alan Gewirth¹⁵, uznawany często za jednego z najwybitniejszych i najbardziej rzeczowych współczesnych badaczy zarówno myśli marsylian skiej, jak i filozofii politycznej średniowiecza, kontynuując wcześniejsze tradycje nauki europejskiej, rozszerzone o wlasne, bardzo odważne i samodzielne spostrzeżenia, przytacza wiele pozytywnych ocen dorobku Padewczyka. Badania Gewirtha doprowadziły do przyjęcia w kwestii Marsylian skiej zupelnie odmiennego stanowiska niż dotychczas proponowane i utrzymywane przez G. de Lagarde i J. Quillete, którzy związani byli z kręgami francuskich neotomistów. A. Gewirth stwierdza, że Marsyliusza często obwoływano prorokiem nadchodzących czasów, prekursorem prawie każdej ważnej doktryny i ruchu politycznego czasów nowożytnych. Zarówno Gewirth, jak i jego poprzednicy, starał się ustalić wplyw Marsyliusza na niektóre poglądy wybitnych klasyków filozofii politycznej. Między innymi na Machiavellego i jego koncepcj  rozdzielenia moralności od polityki, na Lutra i późniejsze hasła Reformacji, na Bodina doktryn  suwerenności prawnej, Hobbes'a teori  państwa, Locke'a tolerancj  religijną, na teori  rozdzielenia wladzy wykonawczej i ustawodawczej Ch. Montesquieu, wreszcie na demokratyczne teorie J.J. Rousseau i wolnościowe hasła Wielkiej Rewolucji Francuskiej. Jego teori  wolności zestawiano nawet z XIX-wiecznym rozumieniem wolności w USA. S  wreszcie tacy, którzy dopatruj  się w nim prekursora XIX-wiecznych doktryn socjalistycznych¹⁶, a nawet materialistyczno-historycznej (marksistowskiej) interpretacji ideologii¹⁷, aczkolwiek to ostatnie stwierdzenie wydaje się z punktu widzenia najnowszych badań nieco przesadzone. Osob  Marsyliusza z Padwy oraz jego dokonania porównywano z innymi wybitnymi postaciami. Wystarczy wymienić tu Tomasza z Akwinu, Dantego, W. Ockhama, Mikołaja z Kuzy i Alwarusa Pelagusa. Z dorobku Marsyliusza wyraźnie korzystali T. Cranmer i R. Hooker.

Konkludując, ostatecznie A. Gewirth uznał, że myśli, a także dzieło Marsyliusza z Padwy wstrząsały wielokrotnie umysłami wybitnych jednostek, które miały faktyczny wplyw na zachodnią cywilizacj  od XIV do XVI stulecia i ostatecznie ukształtowały oblicze nowoczesnego świata.

¹⁴ C.W. Previté-Orton, *Marsilius of Padua*, „Proceedings of British Academy”, vol. XXI, 1935, s. 147; por. A. Wójtowicz, dz. cyt., s. 32.

¹⁵ Profesor filozofii na Uniwersytecie w Chicago; w latach pi cdziesi tych, wsp pracuj c z Columbia University Press, wydał wlasny, pierwszy, kompletny angielski przekł d *Defensor pacis* wraz ze wstępem i komentarzem. W tym samym czasie opublikowa  obszerną monografi  o Marsyliuszu i średniowiecznej filozofii politycznej.

¹⁶ B. Labanca, *Marsilio da Padova, riformatore politico e religioso del secolo XIV*, Padova 1882, s. 223–224. Cyt. za Gewirthem, dz. cyt., s. 5.

¹⁷ P. Sorokin, *Contemporary Sociological Theories*, New York 1928, s. 544.

Obok tych pochlebnych i pozytywnych ocen twórczości Marsyliusza spotkać się możemy z diametralnie odmiennymi sądami. Kontrowersyjne opinie oraz ekstremalne oceny towarzyszą autorowi *Defensor pacis* od wieków. Obficie cytuje je A. Gewirth. Nowszy przegląd tych, dziś już nieco mniej bulwersujących ze względu na swą ostrość sformułowań, daje M. Löffelberger¹⁸. Łagodniej opinie o Marsyliuszu wybiera i prezentuje S.F. Torracco¹⁹. Niektóre z tych dawnych ocen warto przytoczyć. Bardzo krytycznie o Padewczyku wyrażali się R.W. i A.J. Carlyle²⁰, twierdząc, że koncepcje polityczne Marsyliusza nie mają nic wspólnego z rozwojem nowożytnej myśli społecznej. W cytowanych opiniach można spotkać się ze stwierdzeniem, że słynna, głoszona przez Marsyliusza suwerenność i demokracja nie jest rzeczywista, lecz tylko pozorna. Gewirth pisze również, że Marsyliusz przez jednych uważany jest za przeciwnika totalitaryzmu, przez innych za jego zwolennika i współtwórcę. Był czas kiedy o Marsyliuszu napisano „przeklęty”, „jawni i zatwardziały heretyk, a nawet hereziarcha”,²¹ a jego traktat nazywano „dziełem szatana”²².

Jak sądzi S.F. Torracco, od 1324 roku do końca XVIII Marsyliusz i jego twórczość są z jednej strony przedmiotem ataków papieży i ich pamphletistów, z drugiej zaś strony traktat Padewczyka jest używany przez przeciwników Kościoła do publicystycznych kampanii antypapieskich. W tamtych czasach *Defensor pacis* nie był przedmiotem poważnych studiów naukowych, lecz służył osiągnięciu doraźnych celów politycznych. Sytuacja zmieniła się stosunkowo niedawno. Od końca XIX wieku do dziś ciągnie się spór między badaczami o znaczenie i wpływ Marsyliusza na myśl polityczną Europy. Spotykamy się z dużym nagromadzeniem różnych, często sprzecznych interpretacji, spowodowanych wielowarstwowym charakterem tekstu traktatu. Jest faktem słusznie nagłośnionym przez S.F. Torracco, że większość interpretatorów, postawiona w obliczu złożonego tekstu *Defensor pacis*, gubi się i albo nie docenia Marsyliusza, uznając go za drugorzędnego myśliciela, albo sprowadza trudności w zrozumieniu omawianych przez Padewczyka zagadnień do kontekstu historycznego, wyjaśniając je powierzchownie, bez wnikania w istotę problemu. Trudności potęguje specyficzny, bardzo indywidualny styl łaciny Marsyliusza.

¹⁸ M. Löffelberger, *Marsilius von Padua. Das Verhältnis zwischen Kirche und Staat im „defensor pacis“*, „Schriften zur Rechtsgeschichte“, Heft 57, Duncker und Humblot, Berlin 1992, s. 21–23, przytacza ponad 20 opinii pozytywnych i negatywnych, o różnym odcieniu emocjonalnym – od panegiryku aż do paszkwilu.

¹⁹ S.F. Torracco, dz. cyt. s. 9–20. Torracco omawia szczegółowo tylko trzy, jego zdaniem najważniejsze, osądy twórczości Marsyliusza: A. Gewirtha, J. Quillet i G. de Lagarde. Wyraźnie brakuje źródeł niemieckich w jego zestawieniu.

²⁰ R.W. i A.J. Carlyle, *A History of Medieval Political Theory in the West*, Edinburgh 1936, s. 9.

²¹ Bulla *Licet iuxta doctrinam*, w: Rinaldi, *Annales Ecclesiastici*, V, 347, s. 47.

²² Cyt. za A. Gewirthem, dz. cyt. vol. I, s. 6: „infernal machine”, s. 164.

W Polsce Marsyliusz i jego twórczość są raczej mało i słabo znani, chociaż już w latach 70. XX w. podjęto próby przyswojenia naszej nauce jego poglądów. Przekłady na polski fragmentów dzieł Padewczyka odzwierciedlają problemy, z jakimi boryka się nauka światowa, a szczególnie translatoryka, która staje w obliczu interpretacji tego kontrowersyjnego filozofa. Tekstów w języku polskim dotyczących bezpośrednio Marsyliusza jest bardzo mało, w sumie około 150 stron, przekładów mamy jeszcze mniej²³. W Polsce nigdy nie wydano oryginalnych, łacińskich tekstów Marsyliusza²⁴.

Warte przytoczenia są wypowiedzi dotyczące twórczości Marsyliusza autorstwa znanych w naszym kraju, współczesnych zachodnich historyków filozofii.

E. Gilson wzmiankuje o sławnym traktacie *Defensor pacis* – pióra Marsyliusza z Padwy i uważa to dzieło za doskonały przykład politycznego awerroizmu²⁵. Oceniając Marsyliusza, ten wybitny francuski neotomista zachowuje rzeczowy obiektywizm.

Niedawno wydana po raz pierwszy w Polsce, poczytna od 1992 roku w Niemczech (drugie wydanie Stuttgart 1998) i w Hiszpanii (Barcelona 1995), objętościowo niewielka, popularnonaukowa *Filozofia średniowiecza* autorstwa R. Heinzmanna²⁶, ujmująca bardzo interesująco i oryginalnie zagadnienia filozofii chrześcijańskiej, nawet słowem nie wspomina o Marsyliuszu z Padwy. Pozostaje mieć nadzieję, że stało się tak z racji charakteru tej pracy, w której, jak pisze sam Heinzmann, pewne zagadnienia musiały być pominięte ze względu na próbę zamknięcia ponadtyśiącletniej tradycji filozoficznej w objętościowo skromnym, liczącym niewiele ponad trzysta stron opracowaniu.

Historia filozofii F. Coplestona²⁷ poświęca Marsyliuszowi 14 stron. Autor zestawia jego poglądy z myślą Tomasza z Akwinu i dokonuje ciekawych porównań. Copleston koncentruje się głównie na poglądach Marsyliusza, które dotyczą relacji Kościół–państwo. Następnie omawia problem pochodzenia, istoty i funkcjonowania władzy państwowej, prawa oraz kapłaństwa. Wyjaśnia, na czym polega awerroizm Marsyliusza²⁸. Zwraca uwagę na odrzucenie przez filozofa z Padwy supremacji i jurysdykcji papieskiej. Podkreśla, że głównym celem Marsyliusza było zniszczenie władzy papieskiej i kościelnej. To ostatnie stwierdzenie w świetle aktualnych badań wydaje się być nieco przesadzone. W najnowszej literaturze zachodniej zasadniczo odstąpiono od uznawania Marsyliusza za anty-

²³ Dane z września 2005 roku.

²⁴ Jedyne teksty łacińskie wydrukowane w Polsce to cytaty (niekiedy obszerne) w pracach A. Wójtowicza i M. Gogacza. U Wójtowicza są one szczególnie celne.

²⁵ E. Gilson, *Historia filozofii chrześcijańskiej w wiekach średnich*, przeł. S. Zalewski, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1966, s. 511.

²⁶ R. Heinzmann, *Filozofia średniowieczna*, przeł. P. Domański, Wydawnictwo Antyk, Kęty 1999, s. 314.

²⁷ F. Copleston, dz. cyt., patrz hasło: „Marsyliusz z Padwy”, s. 182–195.

²⁸ Tamże, s. 193–194.

papieskiego polemistę, przyznając mu rangę niezależnego filozofa, który zajmuje się wartościami ponadczasowymi, jego poglądom nie należy zaś przypisywać wyłącznie politycznego utylitaryzmu.

Spośród polskich historyków filozofii najobszerniej, bardzo trafnie i bez uprzedzeń omawia poglądy Marsyliusza Z. Kuksewicz²⁹. On też porusza szerzej kwestię wpływów awerroizmu na myśl Padewczyka. Wspomina o Marsyliuszowym komentarzu do *Metafizyki* Arystotelesa, pisany pod wpływem Jana z Janduno. Komentarz ten jest prawie niezauważony przez innych polskich badaczy, rzadko też, nawet w literaturze przedmiotu, wspomina się o nim, choćby w tonie informacyjnym – być może dlatego, że istnieje on do dziś tylko w rękopiśmie i nie ma absolutnej pewności, czy jego autorem był rzeczywiście Marsyliusz z Padwy³⁰. Kuksewicz o Marsyliuszu jako metafizyku wyraża się bardzo krytycznie³¹, jednak dostrzega jego rangę jako przedstawiciela filozofii praktycznej i z tego punktu widzenia wysoko ocenia jego dzieło.

J. Legowicz bardzo trafnie ocenia do niedawna prawie powszechną i zdecydowanie jednostronną percepcję myśli Marsyliusza, mówiąc, że: „znany jest tylko jako przeciwnik teokratycznej ortodoksji i poza tym pogrążony w niepamięci”³².

W. Tatarkiewicz wywodzi Marsyliusza z nurtu filozofów domagających się oddzielenia filozofii od teologii w duchu arystotelesowsko-awerroistycznym³³. Nurt ten w XIV wieku tworzyli Tomasz Wilton i Jan z Janduno, nawiązujący do XIII-wiecznych awerroistów: Darwida z Dinount, Sigera z Brabantu i współczesnego im Boecjusza z Dacji, wreszcie do żyjącego w końcu XIII wieku Egidiusza z Orleanu. Ostatecznie W. Tatarkiewicz uważa Marsyliusza z Padwy za tego, który: „przeniósł w swym *Defensor pacis* awerroizm na grunt polityki, wyzyskał jego hasła wolności i postępu społecznego”³⁴.

Kolejną ocenę filozofii politycznej Marsyliusza z Padwy daje S. Swieżawski³⁵. W swojej pracy koncentruje uwagę na poruszonym przez Marsyliusza zagadnieniu rozdzielenia władzy duchowej i świeckiej oraz na tak zwanej kwestii soborowej. Nie uwzględnia poglądów zawartych w dziełach innych niż *Defen-*

²⁹ Z. Kuksewicz, *Zarys filozofii średniowiecznej Europy zachodniej*, PWN, Warszawa 1986, t. II s. 239, 244, 371–372, 387, 392, 398–399, 470–474, 476, 478–484.

³⁰ J. Quillet umieszcza *Komentarz do Metafizyki* Arystotelesa na liście rękopisów, których autorstwo jest z punktu widzenia współczesnej nauki niepewne. Por. J. Quillet, *La philosophie politique de Marsile de Padoue*, Paris 1970., s. 275.

³¹ Z. Kuksewicz, dz. cyt. s. 371: „mierny jako filozof okazał się wybitną postacią w historii doktryn społecznych”.

³² J. Legowicz, *Historia filozofii średniowiecznej Europy zachodniej*. PWN, Warszawa 1980, s. 594–596.

³³ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. I, PWN, Warszawa 1990, s. 261.

³⁴ Tamże.

³⁵ S. Swieżawski, *Dzieje europejskiej filozofii klasycznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Wrocław 2000, s. 852–853.

sor pacis. Omawia najczęściej tradycyjnie poruszane w literaturze polemicznej przedmiotu zagadnienia filozofii politycznej Marsyliusza. Swieżawski w ostatecznej ocenie filozofii Padewczyka wydaje się wydawać poglądy francuskiego badacza, G. de Lagarde, autorytetu z lat trzydziestych w dziedzinie badań nad Marsyliuszem.

Krótką, ale szczególnie trafną ocenę filozofii politycznej Marsyliusza dał W. Seńko³⁶. Słusznie dopatruje się on w traktacie *Defensor pacis* reakcji na dzieło Idziego Rzymianina *De ecclesiastica potestate*. Trafnie zwraca uwagę na przekonanie Marsyliusza o sprzeczności sprawowania rządów doczesnych z posłannictwem Kościoła, na opinię, że wszelka władza jest pochodzenia ludzkiego, nie boskiego, zaś jedyny autorytet polityczny i prawny przysługuje władcy świeckiemu. Seńko podkreślił przekonanie Marsyliusza, że Pismo Święte tylko uczy o powinnościach moralnych i nie wolno w nim dopatrywać się wzoru struktur społecznych dla jakiegokolwiek państwa. Uwaga Seńki o wpływie myśli politycznej Marsyliusza na poglądy Ockhama jest ważna, podobnie jak informacja o koncepcji Kościoła, którą Ockham, *Venerabilis Inceptor* nowej scholastyki, przejął od filozofa z Padwy. Warto przy okazji wspomnieć, że traktat Idziego Rzymianina wydał i komentował R. Scholz, znany z edycji dzieła *Defensor pacis* i prac poświęconych filozofii Marsyliusza.

Traktat *Defensor pacis* liczy 1104 strony w dwujęzycznym, łacińsko-niemieckim wydaniu W. Kunzmana i H. Kuscha z 1958 roku³⁷. Pierwsze naukowe i krytyczne wydanie tego dzieła sporządził C.W. Previté-Orton w Cambridge, w 1928 roku. Drugie wydanie, równie ważne i cenione, sporządził R. Scholz. Ukazało się ono w Hanowerze, w latach 1932–33.

Defensor pacis w pełnym tłumaczeniu z łaciny na języki nowożytne ukazał się po raz pierwszy dopiero w XX wieku. Najpierw po angielsku (1956), potem po niemiecku (1958), wreszcie po włosku (1960 i 1966) oraz po francusku (1968). Częściowe tłumaczenia ukazały się kilkaset lat wcześniej, najpierw we Włoszech (1363) i we Francji (ok. 1363). Późniejszy, angielski przekład pióra Marshalla omijał około 20% tekstu i był przeznaczony na potrzeby polityczne króla Henryka VIII. Ukazał się w 1535 roku, w Londynie, dzięki wsparciu Tomasza Cromwella. W języku niemieckim ukazała się część I i II *Defensor pacis* w 1545 roku.

Do dziś (wrzesień 2005), nie ma pełnego przekładu, tekstu *Defensor pacis*, w żadnym słowiańskim języku, a opublikowane fragmenty tłumaczeń są bardzo skromne.

Pierwsze wydanie drukiem dzieła Marsyliusza miało miejsce w 1522 roku, w kręgach protestanckich; tytuł brzmiał: *Opus insigne cui titulum fecit autor defensore pacis*. Protestancki duchowny Licentius Evangelus (Beatus Rhenanus?)

³⁶ W. Seńko, *Jak zrozumieć filozofię średniowieczną*, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2001, s. 191.

³⁷ Marsilius von Padua, *Der Verteidiger des Friedens (Defensor pacis)*, Rütten & Loening, Berlin 1958.

napisał do niego *Praefatio* – wstęp. *Editio princeps* jest zbliżona do rękopisu z grupy niemieckiej (B), znalezionej w Weimarze, oznaczonego literą Z, brakuje w niej końcowego rozdziału (III, 3). Wszystkie starodruki z XVI i XVII wieku idą za tym pierwszym wydaniem. Kolejne losy zachowanych rękopisów traktatu *Defensor pacis* prześledzili: S. Riezler, J.A. Sullivan, N. Volais oraz pierwsi wydawcy C.W. Previté-Orton i R. Scholz. Z ich badań wynika, że rękopisy zachowane w liczbie 27 powstały w XIV i XV wieku. Podzielono je początkowo, ze względu na pochodzenie, na dwie klasy: tzw. grupę francuską (17 rękopisów) i niemiecką (10 rękopisów). Nazwy te niekoniecznie były trafne, bo istniały przecież rękopisy angielskie i austriackie, z których część zaliczono do grupy francuskiej, a część do niemieckiej. Obecnie ustalili się podział na grupę (A), była francuską, i (B), była niemiecką. Bardziej istotna niż pochodzenie rękopisów jest ich zawartość, która wpłynęła na taki podział. Rękopisy z grupy (B), były niemieckiej, pochodzą z lat 1400–1416, są cenniejsze ze względu na liczne korekty, wyjaśnienia, komentarze pozostawione przez kopistów. Takich cennych uwag grupa (A), była francuska, nie posiada. Scholz podejrzewa, a za nim niemieccy naukowcy, że Marsyliusz w 1324 roku opracował rękopis, z którego przezornie zrobił dwie kopie. Na jednej z nich naniósł poprawki i zmiany. Scholz jest skłonny zaryzykować twierdzenie, że tym właśnie pratekstem jest zachowany rękopis T (Tortosa), zaś Marsyliusz skopiował go osobiście. Od tego być może własnoręcznie napisanego i poprawionego przez Marsyliusza tekstu pochodzą, według Scholza, rękopisy zebrane w grupie niemieckiej (B). Dlatego właśnie rękopis T (Tortosa) stał się głównym źródłem tekstowym wydania Scholza, a następnie Kunzmanna i Kuscha.

Traktat *Defensor pacis*, mimo dużych emocji i kontrowersji, jakie budził jeszcze w końcu XIX stulecia, zaczynał przyciągać zainteresowanie przedstawicieli nauki europejskiej. Badacze oraz interpretatorzy reprezentowani byli przez historyków filozofii, politologów i prawników. Nieco później dołączyli do nich teolodzy, zwłaszcza teolodzy z kręgów protestanckich. Wśród pionierów XIX-wiecznych badań naukowych nad Marsyliuszem byli: S. Riezler³⁸, A. Franck³⁹, E. Friedberg⁴⁰, B. Labanca⁴¹, L. Jourdan⁴², A. Nimis⁴³, G. Vadala-Papale⁴⁴. Na początku XX wieku badacze skoncentrowali się zarówno na myśli społeczno-po-

³⁸ S. Riezler, dz. cyt.

³⁹ A. Franck, *Réformateurs et publicistes de l'Europe: moyen âge, renaissance*, Paris 1864, s. 135–151.

⁴⁰ E. Friedberg, *Die mittelalterlichen Lehren über das Verhältnis von Staat und Kirche*, Leipzig 1874.

⁴¹ B. Labanca, dz. cyt.

⁴² L. Jourdan, *Etude sur Marsile de Padoue*, Diss. Montauban 1892.

⁴³ A. Nimis, *Marsilius' von Padua republikanische Staatslehre*, Mannheim 1897.

⁴⁴ G. Vadala-Papale, *Le leggi nella dottrina di Dante Alighieri e di Marsilio da Padova*, „Studi giuridici a F. Schupfer”, Turin 1898, II, s. 41 i nast.

litycznej Marsyliusza, jak i na faktach z jego życia. Olbrzymie zainteresowanie budziło opracowanie krytyczne zachowanych rękopisów i przygotowanie pierwszego naukowego wydania *Defensor pacis*. W 1913 roku A. Cartellieri wydał w Lipsku *Pierwszą Część (Dicio Prima)* traktatu *Defensor pacis* na potrzeby uniwersyteckich ćwiczeń seminaryjnych⁴⁵. Za podstawę służył tekst pierwodruku. W 1922 roku C.K. Brampton wydał i skomentował traktat Marsyliusza *Defensor Minor*, zajął się również biografią Padewczyka⁴⁶. Aż do 1928 roku nie sporządzono ogólnodostępnego, spełniającego kryteria naukowe wydania *Defensor pacis*; dopiero po pionierskim wydaniu *Defensor pacis* przez C.W. Previté-Ortona w 1928 roku, w Cambridge, można mówić o szerszym, ściśle naukowym zainteresowaniu myślą Marsyliusza.

Podjętą działalność edytorską podtrzymuje praca R. Scholza, która owocuje kolejnym, niezależnym od angielskiego wydaniem *Defensor pacis* w 1932 i 1933 roku, w Hanowerze. Scholz uwzględnił większą liczbę rękopisów niż Previté-Orton, jednak różnice w wydanych tekstach wydają się być niewielkie i dla treści filozoficznych raczej nieistotne.

W okresie międzywojennym za najwybitniejszych znawców filozofii Marsyliusza uznawano C.W. Previté-Ortona i R. Scholza, uznaniem cieszył się także G. de Lagarde.

Po II wojnie światowej, na początku lat pięćdziesiątych, na arenę sporów o oblicze dorobku Marsyliusza wkraczają naukowcy z USA. Ich najwybitniejszy reprezentant, Gewirth, stał się niekwestionowanym do dziś autorytetem w tej dziedzinie.

Monografia Gewirtha (około 350 stron) jest jedną z najobszerniejszych, ciągle aktualnych prac poświęconych Marsyliuszowi i filozofii politycznej średniowiecza. Amerykański badacz zamieszcza bogatą i wyczerpującą bibliografię (s. 319–326), dołącza indeks nazwisk i terminów (s. 327–342), prezentuje przegląd problematyki poruszanej w traktacie *Defensor pacis* (t. 2, s. XII–XVIII i XXII–XXVI), omawia także zagadnienia translatorskie i językowe oraz definiuje kluczowe terminy filozofii Marsyliusza (t. 2, s. LXVI–XCI). Wnikliwie przedstawia tło historyczne (t. 1, s. 15–23), nie zajmuje się natomiast szczegółowo krytyką tekstu. Podaje aktualny stan badań i kierunki, w jakich te badania dotychczas się rozwijały (t. 1, s. 3–14).

Monografia Gewirtha obejmuje następujące zagadnienia: I. *The Historical Background*; II. *The Principles of Marsilius' Politics*; III. *The State and Its Peace*; IV *Law: Humane and Divine*; V *The People as Legislator*; VI *The Government*; VII *The Peoples Church*; VIII *The Significance of Marsilius*.

⁴⁵ Marsilius von Padua, *Defensor Pacis. Erstes Buch nach dem Erst druck für Seminarübungen herausgegeben von A. Cartellieri*, Leipzig 1913.

⁴⁶ C.K. Brampton, *Marsiglio of Padua. Life*, „English Historical Review”, XXXVII, 1922, s. 501 i nast.; *Defensor Minor, edited with introduction and notes*, Birmingham 1922.

Gewirth dokonał przekładu traktatu *Defensor pacis* na podstawie wydania C.W. Prewité-Ortona z poprawkami naniesionymi w edycji R. Scholza i artykule D. Bigongiariego⁴⁷. Analiza językowa przełożonego przez Gewirtha tekstu jest obszerna i wydaje się obejmować wszystkie ważniejsze, filozoficznie istotne konteksty. Wiele wskazuje na to, że jest to najlepsza z dotychczas przeprowadzonych tego typu analiz. Gewirth omawia łacińskie, kluczowe terminy filozofii Marsyliusza, podając ich greckie odpowiedniki, o ile takie istniały. Zwraca też uwagę na bardzo istotny problem trudności interpretacyjnych traktatu *Defensor pacis*.

W powojennej Europie niemieccy uczeni, zwłaszcza H. Segall, idąc za sugestią Gewirtha, zajęli się interpretacją podstawowych problemów traktatu Marsyliusza. Nieco później wprowadzili na szerszą skalę kwestie teologiczne do swych badań. Problematyka społeczno-polityczna, prawna i przede wszystkim badanie relacji między państwem a Kościołem budziły na niemieckim gruncie żywe zainteresowanie. W atmosferze zimnej wojny i napięcia politycznego lat pięćdziesiątych jakby bez echa przeszło pierwsze i jedyne do dziś, dwujęzyczne, opracowane w Niemczech Wschodnich wydanie *Defensor pacis*. Zgodne z edycją R. Scholza, przetłumaczone w całości oraz opatrzone objętościowo potężnym i bardzo rzeczowym komentarzem przez W. Kunzmanna i H. Kuscha.

Warta krótkiego omówienia jest stosunkowo nowa, z 1992 roku, monografia M. Löffelbergera (271 stron) pisana w duchu tradycji nauki niemieckiej, poświęcona zasadniczo relacjom zachodzącym między państwem a Kościołem. Charakter pracy jest raczej teologiczny, zasadnicze kwestie dotyczą wolnej woli, relacji między szczęściem ziemskim a wiecznym, nauki o istocie prawa, definicji Kościoła i jego organizacji. Warte przejrzenia ze względu na treści filozoficzne są podrozdziały B, IX: *Marsilius und die menschliche Willensfreiheit*; C, III: *Das Verhältnis zwischen „felicitas civilis” und der Glückseligkeit des künftigen Lebens*; D, II, 2: *Der Begriff der „lex naturalis”*; D, II, 3: *Die ideelle Naturrechtslehre*; G: *Marsilius und Martin Luter*. Praca podaje ciekawą bibliografię niemieckojęzyczną, rzadko uwzględnianą w innych źródłach.

Mimo niewątpliwie wielu osiągnięć i sukcesów w dziedzinie badań nad filozofią Marsyliusza z Padwy wygląda na to, że żaden z powojennych niemieckich uczonych nie zdobył takiego uznania jak niegdyś R. Scholz.

Wśród francuskich badaczy w sześćdziesiątych latach wiodła prym J. Quillet. Jest ona autorką obszernej (295 stron), imponująco szczegółowo opracowanej monografii z 1970 roku o filozofii politycznej Marsyliusza. Francuska badaczka opracowała także artykuły dotyczące tego tematu. Jej monografia zasługuje na uwagę i uznanie między innymi w związku z doskonale dobraną do refero-

⁴⁷ Dino Bigongiari, *Notes on the Text of the Defensor Pacis*, „Speculum”, volume VII (1932), s. 36–39.

wanej treści, niespotykaną dotąd w innych tego typu pracach, bogatą ilustracją źródłową. Warto zwrócić uwagę na obszernie przytoczone przez J. Quillet *Akta Watykańskie*, korespondencję Jana XXII oraz *Listy poetyckie* A. Mussato i jego autorstwa *Historiae Augustae de Gestis Henrici VII Caesaris*. Francuska badaczka cytuje także fragmenty *Dziejów Uniwersytetu w Padwie*, *Chartulum* Uniwersytetu Paryskiego oraz kroniki i dokumenty pochodzące z tamtych czasów. Zwraca uwagę czytelnika na ważne fragmenty bulli *Licet iuxta doctrinam*, między innymi te, które dotyczą ekskomuniki Marsyliusza z Padwy i Jana z Janduno. Dokumenty te ożywiają naukową monotonię monografii i barwnie ilustrują ważne wydarzenia z życia naszego filozofa. Quillet również zwróciła uwagę na niekonwencjonalne potraktowanie dzieła Marsyliusza przez Gewirtha, który zinterpretował zupełnie inaczej niż Francuzi filozofię polityczną Padewczyka. Quillet omawia bardzo szczegółowo zachowane rękopisy *Defensor pacis*, także inne przekazy, zwłaszcza starodruki i dawne przekłady. Programowo unika cytowania Marsyliusza po łacinie, chociaż czyni tak z innymi źródłami z tamtego okresu. Tekst *Defensor pacis* Quillet przytacza wszędzie we własnym, francuskim przekładzie. Badaczka świetnie opracowała i podzieliła bibliografię. W zestawie bibliografii pomocniczej, dotyczącej awerroizmu Marsyliusza z Padwy, zamieściła edytorską pracę autorstwa Z. Kuksewicza⁴⁸. Jest to jedyna, związana z tematyką Marsylińską publikacja polskiego uczonego, którą zamieszczono w zachodnich bibliografiach załączonych do omawianych tutaj prac o międzynarodowym oddziaływaniu. Quillet to również autorka pierwszego, kompletnego przekładu na język francuski traktatów *Defensor pacis* (1967)⁴⁹ i *Defensor minor* (1979)⁵⁰. Mimo że niektóre z poglądów Quillet mogą budzić wątpliwości, a nawet sprzeciw, to jednak nie sposób pominąć doniosłości jej pracy.

Bardzo interesujące, szczególnie dla polskiego czytelnika, są poszukiwania D.G. Mulcahy'ego⁵¹ z 1971 i 172 roku, dotyczące wpływów nauki św. Augustyna na Marsyliusza. Dotychczas znawcy przedmiotu widzieli (choć nie wszyscy) w Marsyliuszu głównie twórczego awerroistę i arystotelika. Temat augustynizmu i jego wpływu na Padewczyka poruszył również J.V. Scott (1978)⁵².

Warty odnotowania jest fakt, że dwaj amerykańscy historycy filozofii – R. Lerner i M. Mahdi – w latach 70. XX w. zajmujący się Majmonidesem, Awerroesem i Alfarabim, poruszyli problem filozofii Marsyliusza z Padwy

⁴⁸ *L'Averroïsme bolonais ou XIV-e siècle, édition des textes par Zdzisław Kuksewicz*, Académie Polonaise des sciences, Cracovie–Varsovie 1965.

⁴⁹ Marsilius de Padua, Paris 1968.

⁵⁰ Marsilius de Padua, *Defensor minor*, Paris 1979. Tekst łaciński i przekład francuski.

⁵¹ D.G. Mulcahy, *The Hands of Augustine but the Voice of Marsilius*, „Augustiniana” 21 (1971), s. 457–466; *Marsilius of Padua's Use of St. Augustine*, „Revue des Etudes Augustinnes” 18 (1972), s. 180–190.

⁵² J.V. Scott, *Influence or Manipulation? The Role of Augustinianism in the „Defensor Pacis” of Marsiglio of Padua*, „Augustinian Studies” 1978, s. 59–79.

z punktu widzenia kultury żydowskiej i islamskiej. Ich badania nie są odosobnione⁵³. Wiele wskazuje na to, że filozof z Padwy cieszy się w tamtych kręgach kulturowych większym uznaniem i poczytnością niż do niedawna w niektórych środowiskach kulturalnych Europy.

Na gruncie amerykańskim powstała jedna z najnowszych – i możliwe, że w pewnym sensie jedna z najlepszych – prac, wielokrotnie już cytowana monografia autorstwa S.F. Toracco (1992). Praca ta jest najobszerniejsza (497 stron), opracowana bardzo starannie i przejrzyście. Napisana dostępnym, prostym, literacko pięknym, chociaż naukowym językiem. Jest znacznie łatwiejsza w czytaniu niż monografia A. Gewirtha. Podczas lektury można odnieść wrażenie, że autor, licząc na międzynarodowy odbiór swojej monografii, świadomie wybrał taki styl. Praca Toracco nie jest aż tak szczegółowa i przeładowana informacjami jak badania A. Gewirtha czy J. Quillet. Ma odrębny, specyficzny charakter i bada filozofię Marsyliusza w innym aspekcie. Warto choćby pobieżnie poznać omawianą przez Toracco tematykę i poruszane przez niego zagadnienia: *Forewords; Author's New Introduction; Introduction; I Origin and Final Cause of the City; II The Material, Formal and Efficient Causes of the City's Parts* (uwagę przyciąga podrozdział: *The Material Cause and the Ruling Part: the Ruler, the Priest, and the Philosopher*); *III Political Philosophy of the Priesthood: the Priest and the Ruler; IV Political Philosophy as Priesthood: the Priest and the Philosopher* (wyśmienite podrozdziały: 1. *Beyond Legal Acts: Justice and Natural Law*, oraz 4. *Marsilius: the Philosophic „Viator” in the Defense of his Duty*); *Conclusion: Marsilius of Padua and the Christian Political Problem*, (warte przeczytania podpunkty: 1. *The Significance of Marsilius Teaching*, 2. *The Neglect of Marsilius Teaching*, 3. *The Urgency for Transpolitical Priesthood*).

Torraco postrzega filozofię i kapłaństwo oczami współczesnego, amerykańskiego, wierzącego utylitarysty. Widzi w twórczości Padewczyka nie tylko relikty przeszłości, ale przede wszystkim filozoficzną ponadczasowość, która wyrasta ze znajomości potrzeb ludzkiej natury i praw rządzących grupami społecznymi. Zagadnienia polityczne wieloaspektowo naświetlane przez Marsyliusza w jego XIV-wiecznym traktacie są według Toracco ważne w tym sensie, że pokazują bardzo różne metody rozwiązań konfliktów narosłych w wielonarodowych i wieloreligijnych państwach średniowiecza. Rozwiązania te mogą z powodzeniem znaleźć zastosowanie w analogicznych, współczesnych problemach społecznych, szczególnie, jak sądzi Toracco, w multirasowym i multinarodowym społeczeństwie amerykańskim, gdzie gwarantem dobrobytu materialnego, a także rozwoju intelektualnego i duchowego jest tolerancyjne współistnienie i współdziałanie grup społeczno-narodowych oraz odrębnych kultur: chrześcijańskiej, islamskiej, żydowskiej. Warunkiem tego współistnienia jest zgodne poszanowanie niewy-

⁵³ Por. I. Husik, *A History of Medieval Jewish Philosophy*, New York 1916; W.H. Peters, *Aristotle and the Arabs; the Aristotelian Tradition in Islam*, New York 1968.

miernych wartości, do których należą pokój⁵⁴ (*pax-peace*) i dobre, godne życie (*sufficienter vivere-living and living well*).

Torraco chętnie cytuje naukowców wywodzących się z różnych kultur. Bibliografia, jaką zgromadził, jest wystarczająca i uwzględnia najważniejsze pozycje. Należy ona do bardzo oryginalnych. Opisuje egzotyczne z europejskiego punktu widzenia, ale ważne dla Amerykanów, prace uczonych żydowskich i islamskich. Tytułów tych nie znajdujemy w żadnej cytowanej tu bibliografii europejskiej.

W Polsce dostrzeżono Marsyliusza dość późno, bo dopiero w końcu lat siedemdziesiątych. Jego twórczością zajmowało się niewiele osób. Pionierem tych badań był Andrzej Wójtowicz z Uniwersytetu Śląskiego, autor cennej, najobszerniejszej i jedynej dotychczas w języku polskim, 130-stronicowej monografii (1977 r.) o Marsylińskiej koncepcji władzy, przedstawiającej polityczno-historyczne wydarzenia, na tle których powstał *Defensor pacis*, a także genezę i przebieg ruchów społeczno-religijnych tamtego okresu. Mieczysław Gogacz z ATK opublikował referat o człowieku i wspólnocie u Padewczyka, wygłoszony w Padwie w 1980 roku, na Międzynarodowym Kongresie poświęconym myśli Marsyliusza⁵⁵. Dopiero w 1998 roku ukazały się w języku polskim krótkie fragmenty traktatu *Defensor pacis* (6 stron) M. Libury⁵⁶. Warto pamiętać, że tekst łaciński liczy 552 strony w wydaniu W. Kunzmanna i H. Kuscha. Najobszerniejsze dotychczas i najnowsze tłumaczenie fragmentów głównego dzieła Marsyliusza z Padwy wyszło spod pióra Michała Zgórzaka i liczy 27 stron⁵⁷. Zgórzak jest również pierwszym tłumaczem na język polski krótkiego fragmentu *Defensor minor*⁵⁸ (5 stron) i autorem cennego, trzystronicowego wstępu⁵⁹ do zaprezentowanych przekładów, w którym trafnie charakteryzuje dwa kluczowe pojęcia w filozofii politycznej Marsyliusza – *tranquillitas* i *pax*. Równie ważne są jego uwagi o inspiracji arystotelesowskiej i bezpośrednim wpływie myśli Awerroesa na Marsyliusza⁶⁰. W 2001 roku ukazał się kolejny, krótki fragment (6 stron) *De-*

⁵⁴ Warto zauważyć, że Torraco wydał swoją pracę w 1992 roku, świeżo po zakończeniu konfliktu zbrojnego pomiędzy USA a Irakiem, około 9 lat przed wybuchem kryzysu islamsko-amerykańskiego, który rozpoczął się 11 września 2001 roku tzw. atakiem terrorystycznym na World Trade Center i na Pentagon.

⁵⁵ M. Gogacz, *Człowiek i wspólnota w „Defensor pacis” Marsyliusza z Padwy*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 17 (1981), 2, s. 57–67.

⁵⁶ Fragmenty *Obróńcy pokoju*, ks. I, rozdz. IV, XII, XV, przeł. M. Libura, w: *Historia idei politycznych, wybór tekstów*, t. 1, oprac. S. Filipowicz, A. Mielczarek, K. Pielniński, M. Tański, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 1998, s. 208–213.

⁵⁷ *Wszystko to ze zdziwienia, antologia tekstów filozoficznych z XIV wieku*, wybór, opracowanie i wstęp Elżbieta Jung-Palczewska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 228–256.

⁵⁸ Tamże, s. 256–261.

⁵⁹ Tamże, s. 225–228.

⁶⁰ Tamże, s. 226. W tej kwestii wypowiada się Zgórzak nieco inaczej niż Swieżawski, dz. cyt., s. 853 i 851, jednak w swej istocie wypowiedzi nie są sprzeczne. Problem awerroizmu u Marsyliusza bywał różnie interpretowany.

fensor pacis (I, I, 1–8) w przekładzie L. Krusińskiego⁶¹. Kompletny przekład traktatu *Defensor pacis* przygotowuje Władysław Seńko.

Historie badań nad Marsyliuszem i jego twórczością moglibyśmy z pewnym uproszczeniem podzielić na trzy etapy⁶². W pierwszej fazie, trwającej do około XVIII wieku, wyraźnie widać dwie tendencje. Z jednej strony spotykamy się z uporczywym pomijaniem milczeniem, deprecjonowaniem i negowaniem zasług Marsyliusza, bez względu na fakty. Z drugiej zaś strony widzimy wyolbrzymianie jego wpływów i znaczenia, nie zawsze zgodnie z prawdą i rzeczowym obiektywizmem. W tamtych czasach Marsyliusz jest traktowany przedmiotowo. Jego traktat był narzędziem, używanym głównie do walki z kolejnymi papieżami, a nawet – wbrew intencji samego Marsyliusza, do walki z Kościołem rozumianym jako wspólnota wiernych. W świetle tych wydarzeń zupełnie zrozumiała jest przyjęta wówczas przez władze i instytucje Kościoła katolickiego postawa przemilczania i uporczywej negacji wartości dorobku Padewczyka. Skrajne tendencje w ocenach oraz podporządkowane doraźnym interesom opinie i zachowania ówczesnych interpretatorów miały źródła w wielowiekowych, niewygasłych do końca konfliktach religijno-politycznych. Problemy te nie wszędzie wydają się należeć do przeszłości.

Druga faza badań stopniowo wznosiła się ponad dawne konflikty. Głównym celem naukowym była redakcja i publikacja łacińskiego tekstu *Defensor pacis*, a później także innych prac Marsyliusza. W tym okresie podjęto badania nad materiałami faktograficznymi z życia Marsyliusza, wtedy również powstały pierwsze udane próby wolnych od uprzedzeń interpretacji jego filozofii.

Trzeci okres badań otwierają kompletne tłumaczenia traktatu *Obrońca pokoju* na współczesne języki narodowe, a także obszernie monografie poświęcone Marsyliuszowi.

Niektóre z jego koncepcji są dziś odbierane jako wyjątkowo frapujące i atrakcyjne. Inne, nie do końca zbadane, nadal budzą żywe emocje i kontrowersje. Czas pokaże, czy amerykańskie próby budowania na myśli Marsylianśkiej współczesnej, politycznej filozofii alternatywy i umiaru nabiorą kształtów formalnej szkoły. Być może poglądy amerykańskich filozofów będą na tyle spójne i atrakcyjne, że zainteresują wszystkich, którzy dziś zajmują się tą tematyką.

Prezentację opinii o dorobku i osobie Marsyliusza z Padwy oraz przedstawienie aktualnego stanu badań nad jego myślą filozoficzną, zwłaszcza społeczno-polityczną, należy podsumować spostrzeżeniem, że postać ta w Polsce została jednak zauważona, a twórczość, chociaż mało znana, nie przechodzi bez echa. Istnieje prawdopodobieństwo, że w najbliższych latach w naszym kraju ukaże się

⁶¹ Marsyliusz z Padwy, *Obrońca pokoju*, „Anthropos. Prace Instytutu Filozofii UMCS”, zbiór 2/2001, s. 185–191.

⁶² Podobny podział stosuje Torracco, dz. cyt., s. 7–8.

pełny przekład traktatu *Defensor pacis*, być może również innych prac Marsyliusza. Zgodnie z tendencją współczesnej nauki do wersji polskojęzycznej mógłby być dołączony tekst łaciński. Niewykluczone, aczkolwiek mało prawdopodobne, jest opracowanie w polskich środowiskach naukowych edycji niepublikowanych dotychczas prac, zachowanych tylko w rękopisach, których autorstwo tradycja przypisuje Marsyliuszowi z Padwy. Dużo bardziej prawdopodobne jest opracowanie monografii poświęconej filozofii politycznej późnego średniowiecza ze szczególnym uwzględnieniem myśli politycznej i społecznej Marsyliusza.

Marsilius of Padua's *Defensor Pacis* in the Light of old and current Opinions

Marsilius of Padua is often called „the greatest political philosopher of the Latin Middle Ages” and his treatise the *Defensor Pacis* is perceived as „the most original and most remarkable literary product of that time”. Marsilius is primarily „a defender of the peace, not the faith” and he is rather „a philosopher than a theologian”. His conflicting interpretations of the relationship between the spiritual and the temporal power led him to the papal condemnation. Marsilius was called by the Roman Church „pernicious to the human race” and his work was castigated as an „infernial machine”. The Protestants’ interpretation of Marsilius thought was almost panegyric, he was called „the great prophet of modern times, the precursor of nearly every significant modern theory, doctrine and development”. From 1324 to the middle of 17thC the *Defensor Pacis* was attacked by subsequent popes and on the other hand it was used as an effective weapon in the hands of their opponents. Since the 19thC to the present times waves of new interpretations of the *Defensor Pacis* have been observed (Georges de Lagarde, Alan Gewirth, Jeannine Quillet, Stephen F. Torracco, Michael Löffelberger). Most of modern scientists tend to agree that Marsilius of Padua is not an eclectic but an original and independent philosopher.